

Marina Gržinić Spektralizacija Evrope^{1*} (SABLASTIZACIJA)

Želela bih da definišem prelom (pre no kontinuitet) između onoga na šta se često poziva kao na dva stupnja zapadno-istočne evropske zajednice. Prvi koji je trajao do pada Berlinskog zida 1989. mogao bi se opisati kao koncept odnosa između Zapadne Evrope i komunističke, Istočne Evrope. Drugi, za koji se uzima da je počeo 1989 (godine koja je nametnuta istočnim Evropljanima kao datum koji danas bez izuzetka označava *le passage a l'acte* /prelaz na akciju/ istočne Evrope ka slobodi i demokratiji), odnos je između zapadnih Evropljana i njihovih postkomunističkih suseda.

Taj prelom uporediv je sa prekidom između prvog i drugog Frojdrovog shvatanja transfera. Jedna gotovo bespoštedna kampanja danas pokušava da popuni jaz između ta dva prekida i da simulira kontinuitet između njih. Parole te kampanje (na zahtev Zapada uz potporu Istoka, ili obratno) su «BIOGRAFIJA pre no TEORIJA» i «TERAPIJA pre no TEORIJA». Ova druga je bezmalo protivotrov koji predlažu brojni (mada ne svi) zapadnoevropski (medijski) delatnici.

Ovaj uvodni gest opisuje način na koji će se reč «Evropa» u naslovu ovog poglavlja razvijati. Njega bi trebalo videti kao gest junaka holivudskog akcionog filma: sređuje sto u neredu, na kojem oblikuje plan i sprema akciju. Nema tu blagosti, to je gest brisanja, uklanjanja svega.

Taj trenutak brisanja sličan je praznini koju su formulisali Slavoj Žižek i Lakan. Odgovor na pitanje – da li je moguće nazvati, pojmiti, prazninu, odnosno, naći je pre gesta subjektivizacije, subjekta? – je DA, mada su Altiser, Derida i Badju na to pitanje odgovorili negativno. Subjekt je istovremeno oboje: ontološka celina, jaz u apsolutnom grču subjektiviteta, i presecanje veza subjekta s realnošću. To opisuje gorenavedeno «čišćenje terena», koje tako otvara prostor za novi simbolički početak, što će ga podržati ponovo uskrslu označitelj-gospodar.

Želela bih da dam i neka uputstva o tome kako razumeti spektralizaciju. U knjizi *Spectres de Marx (Marksove sablasti)*, Žak Derida uveo je u igru termin «sablast» da bi ukazao na izmičuću pseudomaterijalnost koja podriva klasičnu ontološku suprotnost između stvarnosti i iluzije. Žižek tvrdi da bi možda tu trebalo da tražimo poslednje pribežište ideologije, formalnu matricu na koju su utisnute mnoge ideološke formacije:

«Treba da priznamo činjenicu da nema realnosti bez sablasti, da se

¹Ovaj ogled je u nešto izmenjenom obliku objavljen u knjizi *Spectralization of Technology: From Cyberfemism to Elsewhere and Back*, ur. Marina Gržinić i Adele Eisenstein, Maribor, Slovenija, MKC, 1999. Bio je izlagan na simpozijumu *Translocation* u Generali Foundation u Beču, januara 1999, koji je organizovao časopis za umetnost i kulturu *Springerin* iz Beča.

krug realnosti može zatvoriti jedino posredstvom neobjašnjivog sablasnog dodatka. Zbog čega, dakle, nema realnosti bez sablasti? /Zbog toga što za Lakana/ realnost nije 'sama stvar' /već pre/ uvek-već simbolizovana... a problem leži u činjenici da je simbolizacija na kraju uvek neuspela, da nikad ne uspeva u potpunosti da 'pokrije' realno... /To realno/ vraća se u odori sablasne utvare. 'Sablast' se ne sme mešati sa 'simboličkom fikcijom'... realnost nikad nije neposredno 'ona'; ona se prikazuje jedino preko njene nepotpune, neuspele simbolizacije, a sablasne utvare pojavljuju se upravo u tom jazu koji zauvek deli realnost od realnog, i zbog kojeg realnost ima karakter (simboličke) fikcije: sablast daje telo onome što izmiče (simbolički strukturiranoj) realnosti».²

To objašnjava i naslov moje knjige *Rekonstruisana fikcija (Fiction Reconstructed)*. Danas je, na početku novog milenijuma, moguće identifikovati dve matrice aktivnih igrača u Istočnoj i Zapadnoj Evropi i novoj medijskoj realnosti: to su zapadnoevropska «matrica društvenog taloga» i istočnoevropska «matrica čudovišta».

Prva tendencija odnosi se na pojedince ili grupe koje delaju kao neka vrsta entiteta bez fiksiranog istorijskog ili geografskog položaja, svesno zauzimajući položaj društvenog taloga. Međutim, ova «matrica društvenog taloga», koja se uglavnom odnosi na pozicioniranje takozvanih kritičkih zapadnoevropskih i severnoameričkih učesnika, korisnika i on-line (mrežnih) zajedničkih kola, takođe je i neka vrsta parazitskog tela koje nastoji da uzme sve što može od već uspostavljenih društvenih struktura. Matrica društvenog taloga predlaže novu autonomnu ekonomiju i nove strukture stvorene prisvajanjem i restrukturiranjem već postojećih. Ona predlaže povratak isključivo pisanju (kutije elektronske pošte) kao moguću kontrakulturnu interkomunikacijsku strategiju, a ne tek razvoj Interneta, to jest, brisanje slika – i agresivnu softversku Internet industriju – u pozadini. U okrilju takvog utopijskog mentalnog sklopa moguće je iznaći strategije borbe i delovanja, a ne tek pukog reprodukovanja uz pomoć tehnologije.

Kako je to Piter Lemborn Vilson (aka Hakim Bej) formulisao u predavanju na Nettajm skupu u Ljubljani 1997³ pod naslovom «Lepotica i Istok» («Beauty and the East»), Drugi svet je obrisan/učinjen zastarelim, ostali su Prvi i Treći svet. Namesto Drugog sveta, tvrdi Bej, nalazi se velika rupa iz koje se uskače u Treći. Ovu rupu i drugu tendenciju «matrice čudovišta» nazvaću travestijom opšteg naslova Nettajm konferencije «Lepotica i Istok» (već parafazom /naslova/ bajke «Lepotica i zver»). Kada govorimo o razlikama između Istoka i Zapada, akteri iz «crne rupe», takozvani istočnoevropski korisnici Mreže, otvoreno teže ne samo odslikavanju Prvog sveta razvijenih kapitalističkih zemalja već artikulaciji i interpretaciji pravog položaja u promenjenoj konstelaciji. Pitanje – kome je dopušteno da piše istoriju umetnosti, kulture i politike u regionu nekad poznatom kao Istočna Evropa, mora se postaviti istovremeno s pitanjima kako i kad.

Ove dve matrice postavljaju pitanja koja tretiraju na razmišljanje, ali

²Slavoj Žižek, «Introduction: The Spectre of Ideology» u: *Mapping Ideology*, ur. Slavoj Žižek, Verso, London & New York, 1994, str. 26-28. Vidi i: Jacques Derrida, *Spectres de Marx*, Galilee, Paris, 1993.

³Vidi: Hakim Bey, predavanje na Nettajm konferenciji *Beauty and the East*, Ljubljana, 22-23. jun 1997.

nude i elemente političkog i analitičkog preseka koje treba dalje artikulirati i to na mnogo radikalniji način. To bih pokušala da uradim u ovom ogledu.

Istočna Evropa kao nedeljivi ostatak ili govno

Moglo bi se reći da moderni subjekt ne postoji bez samoreflektivnog razumevanja da je na određenom nivou, iz druge perspektive, «govno». U stvari, moderna subjektivnost javlja se kad subjekt vidi sebe iščašenog, odsečenog od pozitivnog poretka stvari. Kiborg, kako ga shvata Donna Haravej (Donna Haraway), i viđen sa stanovišta eksteriorno-intimno koje je Lakan nazvao ekstimnošću, upravo je to govno. Moja teza je da je virtuelna realnost mesto na kom subjekt vidi sebe kao «iščašenog». Razmotrimo ukratko šta se zbiva u klasičnom scenariju virtuelne realnosti. Korisnik se nađe u specifičnom intersubjektivnom odnosu sa svojim dvojnikom. Biti u virtuelnoj realnosti znači videti vlastite ruke kako dohvataju virtuelni objekt, vlastito telo koje čini ovo ili ono. Rečju, taj dvojnici je neka vrsta ospoljenja sablasnog stvora ili dvojnika – besmrtni libidinalni objekt – čuvena lakanovska *lamella*. O tom sablasnom stvoru moglo bi se govoriti kao o ekskrementalnoj protuberanciji, neuništivom objektu života s onu stranu smrti koji nema položaja u simboličkom poretku. To podrazumeva ne samo da kibernetički prostor stalno otkriva da nas tamo negde napolju (van virtuelnog sveta) čeka neka vrsta zastrašujućeg otpada koji je nemoguće u potpunosti integrisati u virtuelni svet, već i da se taj ostatak isto tako ponekad može videti u virtuelnom i kibernetičkom prostoru.

Taj rascep između slike i realnog (nekad vidljiv i na kompjuterskom ekranu kao neformatizovani otpad ako nam se desi da ugledamo «=cw4t7abs»), upravo pokazuje dezintegraciju realnosti u onome što je gotovo bez supstance, s jedne strane (javljajući se na Internetu), i neprerađenog otpada realnosti neintegrisanog u sliku, s druge.

Odvratni otpad je sadržaj projekta Embassy Neue Slowenische Kunst (NSK) grupe Irvin iz Ljubljane u kome smo, namesto ambasade, suočeni s ekstimnošću javnog prostora u privatnom stanu, koja nas guši bezmalo klaustrofobičnom porodičnošću. Ne realna ambasada već mise-en-scène oko kuhinjskog stola. Ili ruski umetnici: Olek Kulik koji grize kao besan pas, ili Aleksandar Brener koji nastupa kao bokser – sva ta liminalna dela i iskustva pokazuju nam ekstimnost odvratnog otpada, pre no što ga možda jednom bolja interpretacija ne preobrazi u umetničko sublimno.

Skoknimo do aktuelnog prostora Evrope, onoga o kome se raspravlja na Internetu na listama kao što su Nettime ili Syndicate, između ostalih, na kojima se iznose kritički stavovi prema medijima. Tu se mogu pročitati (i na njih odgovoriti) vrlo zanimljivi prilozi o Istočnoj Evropi, koje bih ovako sažela: «Uprkos početnoj euforiji koju je Zapadna Evropa ispoljila prema Istočnoj posle pada Berlinskog zida, Istočna Evropa nije uspela. Nije uspela da se upiše na mapu važnih političkih, kulturnih, umetničkih zbivanja u Evropi.» Razočaranje zbog neuspeha Istočne Evrope da postane prostor stabilnosti nalazimo i u delima tako istaknutih filozofa kao što su Badju i Ransier.

Činjenica je da su se na glavnoj postavci poslednjeg Dokumenta u Kaselu (dX, 1997) našla samo dva-tri umetnika iz Istočne Evrope. A, ako

verujemo intervjuima, po rečima selektorke Keṭrin Dejvid, to je zbog toga što se, u stvari, i nije imalo šta izabrati. Elizija, ili *de facto* eliminacija, istočnoevropskih umetnika sa Dokumenta bila je, po njenim rečima, posledica praznine primerene Istočnoj Evropi, a ne selekcije. Čini se da je Istočna Evropa po drugi put izgubljena baš kad se našla u procesu da bude ponovo pronađena 1989.

Prema tumačenju Slavojā Žižeka, negativni gest istočnih Evropljana koji su rekli NE! komunističkom režimu mnogo je važniji – zapravo ključni – za razumevanje onoga što se pojavilo kao katalizator ove potonje propuštene mogućnosti. Za Lakana, negativnost funkcioniše kao uslov nemogućnosti ili mogućnosti potonje entuzijastične identifikacije – ona joj postavlja osnove.

Šta je Istočna Evropa nakon ispunjenja njene sudbine skoro deceniju posle pada Berlinskog zida?

Slično pitanje postavlja i Lakan. U svom čitanju mita o Edipu, Lakan se usredsređuje na polje koje većina uobičajenih čitanja Edipovog kompleksa zaobilazi: Šta je s onu stranu Edipa – šta je sam Edip – pošto je ispunio svoju sudbinu? – pitanje koje se može postaviti posle filmova kao što su *Bladerunner* ili *Seven*. Šta se događa dan posle? Ili da tako kažemo, kad se život nastavi uobičajenim ritmom? Kako je to Lakan formulisao u *Seminaru II*, od početka tragedije sve nas vodi činjenici da je Edip samo zemaljski (pre) ostatak, otpad, Stvar zbrisana sa svake površine.

Ovde imamo nešto što bi mogli, po psihoanalizi, nazvati poljem između dve smrti – simboličke i realne. Krajnji predmet užasa je taj život s onu stranu smrti koji je Lakan nazvao *lamela*, kao besmrtni – neuništivi objekt, to jest, život ispražnjen, odstranjen iz simboličke strukture.

Čini se da se Istočna Evropa posle pada Berlinskog zida našla u strašnom međuprostoru, u kom je postala nedeljivi ostatak, nematerijalna mrlja realnosti koja je već progutala sav potencijal stvoren svojim prethodnim postojanjem.

Istočna Evropa našla se u onom položaju koji psihoanaliza razvija u reartikulaciji Edipovog položaja posle ispunjenja njegove simboličke sudbine (to jest, kad Edip u neznanju, ubija oca i ženi se majkom). Pošto je ispunio svoju simboličku sudbinu Edip je nedeljivi ostatak. On je otelotvorenje onoga što Lakan naziva *plus-de-jouir* (višak zadovoljstva), višak koji se ne da objasniti nikakvom simboličkom idealizacijom. Ali – i to je ključno za razumevanje izmenjenog, takozvanog neuspelog položaja Istočne Evrope za Drugog – kad Lakan koristi izraz *plus-de-jouir* on se poigrava dvosmislenošću izraza na francuskom koji istovremeno označava višak, ali i ne više, zadovoljstva! Po ispunjenju svoje sudbine Edip je *plus d'homme*, dakle u isto vreme je višak čoveka i nije više čovek. Edip je kondicionalni čovek, ljudsko čudovište i, kao takav, paradigma modernog subjekta, jer njegova čudovišnost je strukturalna a ne slučajna.

Držeći se ove definicije i sličnosti položaja, Istočnu Evropu bismo mogli definisati kao *plus d'Europe orientale*. Istočna Evropa je višak Evrope (kao što je bila pre pada Berlinskog zida: premalo ili nedovoljno evropska), a ne Evropa.

Istočna Evropa je primorana da preuzme, ili jeste u poziciji ekskrementalnog ostatka. Dopustite mi da ovde promenim optiku diskursa i podvučem da to nije neminovno loše. Sa stanovišta *lamele* –

«moderni subjekt ne postoji bez razumevanja da je na nekom stupnju, iz druge perspektive, govno» – mogli bismo kazati da je to zaista prvi uslov da Istočna Evropa na sebe preuzme sva svojstva modernog subjektiviteta. Sada se Istočna Evropa iz te inherentno ekskrementalne pozicije može uzdići, odnosno biti konačno viđena kao subjekat. Kako piše Žižek, «ako se kartezijanski subjekt želi da uzdigne na nivo enuncijacije, mora se svesti na skoro ništa što bi bilo za bacanje u otpad/đubre na nivou sadržaja izjave».⁴

Možda se tek sada kada je na nivou sadržaja izjave svedena na gotovo ništa, na ekskrementalno đubre spremno-za-bacanje-u-mašinu-za-mlevenje-otpadaka (nije li ona, na primer, na Dokumentu bila upravo svedena na to ništavilo?), Istočna Evropa može uzdići u subjekt na nivo enuncijacije. U ovom slučaju korelacije između kartezijanskog subjektiviteta i njegovog ekskrementalnog dvojnika, imamo rascep između subjekta iskaza i subjekta izjave. Ako kartezijanski subjekt želi da se pojavi na nivou iskaza, on/a mora postati govno na nivou sadržaja izjave. To je nulta tačka subjektivnosti: počinjemo da bivamo nešto pošto smo bili apsolutno ništa, pošto prođemo (okončamo) nultu tačku. Ništa koje ima vrednost nečega je, po Žižeku, najsažetija formula lakanovskog precrtanog subjekta (\$).

Štaviše, klasična ontologija je, po Žižeku, bila usredsređena na trojstvo istinitog, lepog i dobrog. Za Lakana, ta tri pojma su na samoj ivici i pokazuju da je dobro maska dijaboličnog zla (npr. Oleg Kulik ruski umetnik-pas, ili performansi pod naslovom *Was ist Kunst?* beogradskog umetnika Raše Teodosijevića. Sedamdesetih godina Teodosijević je u toj seriji performansa bukvalno pokušavao da silom iščupa odgovor na pitanje – Šta je umetnost? – iz žena čija je lica mazao crnom bojom u najšokantnijem maniru bodi-arta); lepo je maska ružnoće (npr. Irvinova serija od sto slika pod istim naslovom *Was ist Kunst?* U tim serijama i izložbama *Laibachkunst-a*, osobe za koje se pretpostavlja da su bile deo nacističkog perioda naslikane su zajedno s članovima zabranjene grupe Laibach; oni su urezani u ikonografiju slika, a njihove biste ili torza ukrašavaju brojne slike projekta *Was ist Kunst?*); te da je istinito maska centralne praznine oko koje gravitira svaka simbolička struktura (npr. rumunska zastava posle takozvane rumunske revolucije, s rupom namesto zvezde). Rečju, piše Žižek, postoji polje s onu stranu dobrog, lepog, istinitog; ono nije ispunjeno svakodnevnim banalnostima, već je zastrašujući izvor, konstitutivan za pozadinu dobrog, lepog i istinitog. Ako je to političko-etički moto psihoanalize, onda je on subsumiran u shvatanju da sve velike katastrofe našeg veka (od staljinizma do holokausta) nisu posledica zavedenosti morbidnom fatalnom privlačnošću toga s onu stranu, već naprotiv, stalnih nastojanja da se izbegne susret s njim i da se momentalno uvedu, čuvajući konfrontaciju s njim, vladavina istinitog i dobrog.⁵

Emancipacija? Otpor? Ili...

Način na koji sam postavila subjekt i izmenila okvir matrice istočnoevropskog čudovišta dopušta dalju raspravu o mogućim načinima

⁴Vidi: Slavoj Žižek, «Alain Badiou kot bralec svetega Pavla», str. 115-149, u: *Sveti Pavel: Utemeljitev univerzalnosti*, Analecta, Problemi, br. 5-6, Ljubljana, 1998, str. 135

⁵*Ibid.*, str. 141

delovanja (i življenja) u Evropi i na Mreži i, uz to, dopušta ponovno promišljanje emancipacije i otpora. Treba prvo da razlikujemo, kako piše Jelica Šumić-Riha, modernističku emancipaciju od savremenog postmodernističkog otpora. Modernističko rešenje koje insistira na vernosti politici, pri čemu se izgleda politika smatra dragocenim blagom, upućuje da se, u krajnjoj analizi, ništa nije desilo.

Tako modernistička emancipacija, sa današnje tačke gledišta, funkcioniše kao takozvani univerzitetski diskurs koji je razvio Lakan, i koji pokušava da se oslobodi posledica događaja zarad simboličke strukture, te stoga ne priznaje nikakvu promenu u aktuelnoj političkoj situaciji, a aktuelni poraz politike ostavlja nepromišljenim, anatemisanim. Postmodernistički otpor se, s druge strane, može opisati kao histerični diskurs, kao stalno proizvođenje dvosmislenog «ne», koje jednostavno otpor okreće protiv mišljenja.⁶ To bi se moglo shvatiti i kroz dosta impresivan krstaški pohod protiv teorije i teorijskog znanja, koji danas podržavaju neki teoretičari i delatnici medija.

Da bismo došli do rešenja, ukratko promislimo četiri diskursa koje je Lakan razvio baveći se istinom i događajima. Lakan razlikuje diskurs gospodara, univerzitetski diskurs, diskurs histerika i diskurs analitičara. Gospodar imenuje događaj pretvarajući ga u novog označivača-gospodara, koji će jemčiti kontinuitet posledica događaja. Gospodar integriše događaj u simboličku realnost. Histerik stoji na dvojnoj poziciji rascepljenosti prema događaju. Gospodar želi da očuva kontinuitet, histerik jaz. Univerzitetski diskurs teži da skupi posledice, hoće da ih neutrališe kao da se ništa nije ni desilo.

Da bismo razumeli važnost ova četiri diskursa za današnju umešanost politike u medijsku teoriju i umetničku praksu, pokušajmo da odgovorimo na jedno pitanje koje nikad ranije nije postavljeno u debatama o medijima i aktivizmu: naime, u kom je od četiri diskursa čuveni kiborg kakvim ga je zamislila Dona Haravej kao našu politiku i ontologiju za naredni milenijum?

Moj odgovor je sledeći: Haravej je postulirala kiborga kao histerični diskurs. To je moguće shvatiti ako putujemo s Haravejevom do virtuelnog prostora. Da bi najzad tamo stigla Haravejeva prolazi kroz tri druge regije: stvarni prostor, ili Zemlju; vanjski prostor, ili vanzemaljski; i unutrašnji prostor, ili telo. Semiotički kvadrat virtuelnog prostora u knjizi *Promises of Monsters*⁷ Done Haravej izgleda ovako:

STVARNI PROSTOR

VANJSKI PROSTOR

VIRTUELNI PROSTOR

UNUTRAŠNJI PROSTOR

(Molim da zapazite da su sve grafike i dijagrami u ovom poglavlju sačinjeni kao u popularnim knjigama kao što su *Postmodernism for Children* / *Postmodernizam za decul*, *Marx for Children* / *Marks za decul* itd.)

Virtuelni svet Haravejeva tako pozicionira u svom semiotičkom kvadratu da se istina sva četiri prostora nalazi u njemu. Treba imati u vidu

⁶O ovim distinkcijama vidi: Jelica Šumić-Riha, «A Matter of Resistance», *Filozofjski Vesnik*, br. 2/1997. Spec. Number on Power and Resistance, ur. Jelica Šumić-Riha i Oto Luthar, FI ZRC SAZU, Ljubljana, 1997, str. 127-153

⁷Donna Haraway, «The Promises of Monsters: A Regenerative Politics for Inappropriate/d Others», u: *Cultural Studies*, ur. Lawrence Grossberg, Cary Nelson i Paula A. Treichler, Routledge, New York, London 1992.

da Haravejeva konceptualizuje kiborga kao govno, ali istovremeno i kao sublimni objekt. Moć kiborga počiva u njegovoj poziciji ekstimnosti, odnosno između odvratnog i sublimnog. To znači da ću ja pozicionirati kiborga kao objekt **a**. U lakanovskoj psihoanalizi objekt **a** predstavlja dvosmislenost izraza *plus-de-jouir*, odnosno istovremeno viška, i ne više, zadovoljstva. Imajući u vidu sve ove važne elemente, trebalo bi da kao konceptualni ekvivalent semiotičkog kvadrata Haravejeve uzmemo Lakanov diskurs histerika. On (opet s tačke gledišta deteta) izgleda ovako (Lakan u *Scilicet 1-4*).⁸

\$	S ₁
a	S ₂

U histeričnom diskursu je ključno to što je objekt **a** pozicioniran na mesto istine (u sva četiri diskursa istina je levo dole), za subjekt (precrtano **\$**) - u histeričnom diskursu rezervisana je uloga činioca (činilac je u sva četiri diskursa pozicioniran gore levo). Radi jasnijeg razumevanja dopustite da dodam još nekoliko detalja. Četiri lakanovska diskursa izražavaju četiri pozicije subjekta. Označitelje četiri strukture predstavljaju sledeće mateme: **S₁** je gospodar-označivač; **S₂** predstavlja znanje; **\$** (precrtano **S**) subjekt, a **a** višak uživanja. Svi ti entiteti zauzimaju različita mesta u strukturama četiri diskursa. Značajno je da ta četiri mesta imaju fiksirano značenje u sva četiri diskursa, dakle bez obzira na to koji označivač ili matema (**S₁**, **S₂**, **\$** ili **a**) zauzima gornju levu poziciju u strukturi diskursa, ta pozicija je mesto činioca. Ovo su fiksirana značenja odgovarajućih mesta u diskursima:

činilac	drugi
istina	proizvodnja

Sada možemo da izvučemo konsekvence ovog homografskog akta. Virtualni svet i kiborg prikazani u semiotičkom kvadratu Haravejeve u *The Promises of Monsters* zauzimaju pozicije istine i objekta **a** u lakanovskom histeričnom diskursu. Dakle, istinu pokriva ovaj sublimno-odvratni kiborg objekt, a čitavi diskurs je još uvek utemeljen u realnom - na Zemlji. Stoga je činilac još uvek tamo (realni svet *The Promises of Monsters* na istom je mestu na kome i **\$** u histeričnom lancu - **\$** iznad **a** predstavlja subjekta-činioca traumatizovanog pitanjem koju ulogu da igra u želji Drugog), na zemlji ili realnom svetu. Proizvodnja, četvrti termin u matrici diskursa u lakanovskom histeričnom lancu zauzima znanje - **S₂**- **a** u matrici Haravejeve, pak, unutrašnji prostor ili telo. Unutrašnji prostor tela može se razumeti, kako kaže Žižek, pre kao 'nedeljivi ostatak', kao eksces koji odoleva tome da bude uključen u diskurzivnu mrežu kao prosti rezultat.

Da li je to onda odgovor /na pitanje/ kako bi trebalo da se pozicioniramo između emancipacije i otpora? Treba li da delamo kao histerici, dovodeći u pitanje sve da bi избегli postojeći simbolički poredak, odbijajući da preuzmemo ulogu koju nam taj poredak određuje, kako su nas histerici učili? Odgovor brzo sledi posle kratkog razmatranja četvrtog tipa diskursa - analitičkog. Čini se da smo u međuvremenu izgubili

⁸Jacques Lacan, *Scilicet 1-4: Scritti di Jacques Lacan e di altri*, Feltrinelli Editore, Milan, 1977, str. 19

matricu čudovišta koja jednostavno kazuje – ja sam taj otpad ovde. A, možda i nisam!

Žak Lakan ovako formuliše svoju poziciju analitičara: »Što više svetaca, to više smeha; moje načelo je da duhovitošću nađem put iz kapitalističkog diskursa – koji neće biti napredak, ako se bude dogodio samo nekima.«⁹

Označavajući sveca kao mesto otpora, on jasno ukazuje na to da se otpor kapitalizmu jedino može teoretizovati u kategorijama neke instance otpora koja je, strogo uzev, ni spoljna ni unutrašnja, već smeštena u tačku eksteriornosti u samoj intimnosti unutrašnjosti, to jest, lakanovske ekstimmnosti (eksteriornosti-intimnosti).

Pojmljen u svetlu ekstimmnosti a ne puke zamenljivosti otpor se, dakle, sastoji iz derivacije iz kapitalizma, od nesvarljive srži, od drugosti, koja ima potencijal da prekine kolo poriva za rastom.¹⁰ Ovako izgleda diskurs analitičara:¹¹

a	\$
S ₂	S ₁

U diskursu analitičara, objekt a postavljen je kao činilac/pokretačka sila, dok znanje (kao S₂) zauzima mesto istine (koja je u sva četiri diskursa dole levo). U lakanovskom analitičkom diskursu činilac a svodi se na prazninu, provocirajući subjekt da se suoči sa istinom svoje želje. Zar matrica čudovišta, slučajno, ne implicira baš takvu poziciju subjekta?

Povrh toga ovde je znanje, S₂, na poziciji istine ispod činioca a, a ovde se znanje odnosi na pretpostavljeno znanje analitičara i, istovremeno prema Žižeku, »signalizuje da ovde stečeno znanje neće biti neutralno, 'objektivno' znanje naučne tačnosti, već znanje koje se tiče subjekta (analizovanog) u istini njegove subjektivne pozicije«.¹²

Možda je upravo ovde put mog eksplicitnog preusmerenja od terapije ka teoriji u razmatranju istočnoevropske matrice čudovišta. Uz to bih ovde želela da napravim malo ali važno udaljavanje od moje teze. Stav »Ja sam čudovište« moguće je izreći samo i jedino pod specifičnim uslovima. Po Robertu Faleru koji raspravlja o sličnoj situaciji, reći 'Ja sam u ideologiji' – »jedino pod određenim uslovom dopušteno je da kažemo da smo u ideologiji. Samo ako smo u okvirima nauke možemo kazati tako nešto bez laži i nepristojne skromnosti. Samo pod uslovom da smo stigli do pozitivnog prostora nauke, legitimisani smo da kažemo da smo u ideologiji.«¹³

Tako, *mutatis mutandis* možemo jasno ustvrditi, bez laganja i neiskrenosti, »Ja sam čudovište«, samo i jedino ako smo u teoriji, ili ako smo na nju oslonjeni. Žižekova dalja elaboracija odnosa između nauke i ideologije, koja se oslanja na Falerov paradoksalni odnos između nauke i

⁹Jacques Lacan, *Television*, prev. J.Mehlmann, Norton & Co., New York, 1990, str. 16

¹⁰Jelica Šumić-Riha, «A Matter of Resistance»

¹¹Lacan, *Scilicet 1-4: Scritti di Jacques Lacan e di altri*, str. 191

¹²Slavoj Žižek, «Four Discourses, Four Subjects» (str. 74-117), u: *Cogito and the Uncousness*, ur. Slavoj Žižek, Duke University Press, Durham, 1998, str. 80

¹³Robert Pfaller, «Negation and Its Reliabilities: An Empty Subject for Ideology?» u: *Cogito and the Uncousness*, str. 235

ideologije, može biti dodatno korisna. Žižek tvrdi da ideologija ne isključuje nauku – naprotiv, pokušava da je integriše u svoj domen.¹⁴

Odnos između ideologije i nauke Žižek opisuje kao »klinč«, nalik situaciji u boks meču kad suparnik ne zadaje udarce protivniku već ga uklješćuje. Otud je razlika između ideologije i nauke vidljiva samo sa strane nauke. Slično bi se moglo kazati da /u odnosu/ između terapije i teorije, terapeutski pristup stavlja u klinč teorijsku tezu o istočnoevropskom »preživlom« kao nemoj žrtvi koja mora da podeli to iskustvo žrtve malim biografskim anegdotama i tragovima ako želi da se integriše u dugi lanac zapadne civilizacije.

Šta onda omogućava svecu da izmakne raštelovanoj mašineriji proizvodnje? Lakan predlaže rešenje koje se, u krajnjem, svodi na identifikaciju s onim što je preostalo – s đubretom – što pokazuje to što činilac/pokretačka sila zauzima poziciju nekorisnog skladišta otpada (objekt a). Svetac po kome Lakan modeluje odbijanje analitičara da bude koristan, da se pokori zahtevima kapitalizma (redefinišući tako pojam pokretne sile) više je singularni strukturalni aparat/posledica strukture nego vokacije. Ili kako to Žižek formuliše: »Odgovor na pitanje gde u četiri elaborirane subjektivne pozicije nailazimo na lakanovski subjekt, subjekt nesvesnog, tako se paradoksalno nalazi u samom diskursu u kom subjekt prolazi 'subjektivnu destituciju' i identifikuje se sa ekskrementalnim ostatkom koji se zauvek opire subjektivizaciji.«¹⁵ Uviđamo da činilac/pokretna sila zauzima poziciju beskorisnog skladišta otpada (objekt a).

Rečju, između emancipacije i otpora, preko Lakana, možemo ukazati na potpuno političko rešenje, radikalnu repolitizaciju istočnoevropske pozicije, koja, u krajnjem, znači identifikaciju s beskorisnim skladištem otpada – s govnom!

Kazala sam da na kraju milenijuma, dve matrice – zapadnoevropska »matrica društvenog taloga« i istočnoevropska »matrica čudovišta« - teraju na razmišljanje, ali i da nude elemente političkog i analitičkog preseka koji se mora dalje raspraviti i artikulirati na jedan mnogo radikalniji način. Uspostavljanje razlike između Istoka i Zapada samo na istorijskim premisama moglo bi nas dovesti do DISKURZIVNE granice, a ja bih želela da nastavim na drugačiji način, premda ne ravnodušan prema istoriji; koristeći lakanizam pokušaću da ekspliciram neka generativna načela među matricama i njihovo složeno funkcionisanje.

Teza prva: Istok i Zapad nisu predikati, što znači da manje uvećavaju naše znanje o predmetu, a više kvalifikuju vrstu pogreške u našem znanju; jer pretpostavlja se, kako kaže Kopjecova, da je pogreška u jednini.

Kant je u *Kritici čistog uma* i *Kritici moći suđenja* prvo napravio razliku između dva načina na koja razum pada u kontradikciju sam sa sobom. U oba dela pokazao je da pogreška razuma nije jednostavna, već da počiva na antinomičnoj mrtvoj tački do koje vode dva odvojena puta: prva pogreška je matematička, druga dinamička. Prvo što treba primetiti jeste da se pokazuje da su dve propozicije koje čine svaku od strana među sobom u antinomičnom odnosu, to jest pokazuje se da su međusobno kontradiktorne. Kasnije je Lakan u 20. Seminaru

¹⁴Žižek, «Introduction: Cogito as a Shibboleth», str. 8

¹⁵Žižek, «Four Discourses, Four Subjects», str. 108-9

naslovljenom *Encore (Opet)*, oslanjajući se na Kantove antinomične odnose, definisao dve formule seksuacije (POLNE RAZLIKE) kao dva puta ili staze /koje vode/ pogrešci: mušku i žensku.

U knjizi *Read My Desire (Čitaj mi želju)*,¹⁶ koja se može definisati kao priručnik ili biblija lakanizma, Džoana Kopjec je snažno podvukla ta dva antinomična puta kao dva puta koji vode pogreški.

Antinomije i formule seksuacije prikazane su shemom jasno podeljenom na levu i desnu stranu. Leva strana sheme označena je kao muška, desna kao ženska. Leva, muška strana korespondira s kantovskim dinamičkim antinomijama, a desna, ženska, s kantovskim matematičkim antinomijama.

Teza druga: Istočnoevropska matrica čudovišta zauzima desnu, žensku stranu i homologna je s njom, te stoga predstavlja kantovsku matematičku pogrešku; zapadnoevropska matrica društvenog taloga homologna je sa levom, muškom stranom, odnosno kantovskom dinamičkom pogreškom.

Mogli bi, sumnjičavo, upitati: Kako je to moguće? Šta dopušta takvo homologno pozicioniranje?

Od ključne važnosti je shvatiti da Lakan termine u svojim formulama seksuacije razvija kao argument i kao funkciju, namesto kao subjekt i predikat (kao u kantovskim formulama). Ta supstitucija označava važnu, a za nas kritičnu, konceptualnu razliku. Načelo razvrstavanja, po Kopjecovoj, više nije deskriptivno, to jest nije više stvar zajedničkih svojstava ili zajedničke supstancije. »Da li će neko ući u klasu muškaraca ili žena (a dodala bih, u matricu pogreške taloga ili čudovišta – M.G.) više zavisi od toga koju će enuncijativnu poziciju preuzeti.« Setićete se da sam u prvim razmatranjima sa Žižekom tvrdila da »ako kartezijanski subjekt želi da se uzdigne do nivoa enuncijacije, onda se to mora opisati kao gotovo ništa preostalo za bacanje u đubre na nivou sadržaja izjave«. ¹⁷ Možda je tek sad kad je Istočna Evropa shvaćena na nivou izjave kao skoro ništa – gotovo za otpad – kao ekskrementalno đubre (na /izložbi/ Dokumenta, kao što je već rečeno, kao i u mnogo drugih slučajeva, ona je bila svedena baš na to ništa), vreme da se Istočna Evropa uzdigne na nivo enuncijacije.

Antinomije bi trebalo čitati kao pozicije u Mebijusovom stripu. Asimetrija između matematičkih i dinamičkih antinomija je očevidna a opet, po Kopjecovoj, krećući se iz jedne u drugu kao da stupamo u posve drugačiji prostor.

Desna, ženska strana: matematička pogreška i istočnoevropska »matrica čudovišta«

Prošle godine sam, živeći i radeći u Japanu, naučila da pre nego što počnete da govorite morate pokazati svoju vizitkardu čuvenu *meshi* na japanskom. Izvinjavam se što ste ovoliko na to čekali.

Marina Gržinić – ja sam to beskorisno đubre, ja sam čudovište. Stoga ću nastaviti prvo s desnom, ženskom stranom, matematičkom pogreškom. Ali, čuvajte se: već ste primetili koliko uživam u tome što sam beskorisno đubre. Ne počinjem s čudovištima ZATO da bih prvo izvukla

¹⁶Joan Copjec, *Read My Desire: Lacan against the Historicists*, MIT Press, Cambridge, Mass. & London, 1994.

¹⁷Copjec, *Read My Desire: Lacan against the Historicists*, str. 217

malo saosećanja od vas. Nasuprot uglavnom uobičajenoj predrasudi da psihoanaliza gradi ženu kao sekundarnu, kao puku alteraciju muškarca, ove formule, po Kopjekovoj, upućuju na to da postoji neka vrsta prioriteta, prednosti na desnoj strani.

Ovakvo čitanje formula konzistentno je i sa prednošću koju je Kant davao matematičkim antinomijama, pripisujući matematičkoj sintezi neposredniju izvesnost no njenom dinamičkom parnjaku. Po Kantovoj analizi, upravo dinamičke antinomije (muška strana formula, odnosno zapadnoevropska matrica društvenog taloga u našem čitanju) pokazuju se u mnogom pogledu kao sekundarne, kao put ka mnogo potpunijoj mrtvoj tački matematičkog konflikta.¹⁸ Da bi ostvarila svoju nameru, nadalje ću se kretati na vrlo shematičan način.

Šta je matematička antinomija? Prvo, svaka antinomija sastoji se od dve propozicije: teze i antiteze. Matematičku antinomiju koju smo pozajmili od Kanta, uopšte uzev, izaziva pokušaj da se misli svet. Teza matematičke antinomije je da svet ima početak u vremenu i da je prostorno ograničen. Antiteza iste matematičke antinomije je da svet nema početak ni granice u prostoru, već je vremenski i prostorno neograničen.

»Posle razmatranja oba argumenta, Kant zaključuje da mada svaki od njih uspešno pokazuje pogrešnost onog drugog, nijedan ne može ubedljivo da ustanovi vlastitu istinitost. Ovaj zaključak dovodi do skeptičke mrtve tačke, a razrešenje do kog Kant dolazi je sledeće: umesto da očajavamo zbog toga što ne možemo da biramo između dve alternative moramo uvideti da ne moramo da biramo, pošto su obe alternative lažne. Teza i antiteza, za koje se s početka čini da tvore kontradiktornu opoziciju, ispostavljaju se kao suprotnosti.«¹⁹

Mogli bismo primetiti da bi se u matematičkoj antinomiji mogla naći struktura kontradikcije koja proizvodi šalu žižekovskog tipa:

U vašem selu nema više kanibala.
Kada ste pojeli poslednjeg?

Forma pitanja ne dopušta pitanom da poriče optužbu impliciranu pitanjem – samo može da izabere jednu od suprotnosti. Pošto je pokazao nemogućnost postojanja sveta, Kant potom može odbaciti i tezu i antitezu. Dva Kantova iskaza o rešenju prve matematičke antinomije formalno reduplikuju one koje iznosi Lakan o ženi koja, kao ni svet, ne postoji.

Lakan tvrdi da se pojam »žena« ne može stvoriti pošto je potpuno razotkrivanje njenih uslova aktuelno neizvodivo. Kako smo mi konačna bića, ograničena prostorom i vremenom, naše znanje podleže istorijskim uslovima. Naše poimanje žene ne može prekoračiti te granice te mi, stoga, ne možemo stvoriti pojam žene u celini. I tu stižemo do najvažnije poente:

»Ne samo da se poriče egzistencija žene; ona je isto tako neprihvatljiva i kao normativni i ekskluzivni pojam; naprotiv, lakanovsko stanovište tvrdi da se jedino odbijanjem da se porekne – ili potvrdi – normativno i ekskluzivno mišljenje može izbeći. To će reći, jedino priznavanjem da pojam žene ne može postojati, da je strukturalno nemoguć u okvirima simboličkog poretka, svaka se njegova istorijska konstrukcija može dovesti u pitanje. Najzad, to što ništa ne brani tim istorijskim

¹⁸Copjec, *Read My Desire: Lacan against the Historicists*, str. 217

¹⁹*Ibid.*, str. 218

konstrukcijama da tvrde svoju univerzalnu istinitost samo potvrđuje istorijsku tvrdnju da opšta, transistorijska kategorija žene ne postoji.»²⁰

Ključno je shvatiti da je žena posledica a ne uzrok nefunkcionisanja negacije. Ona je pogreška granice, a ne uzrok pogreške.²¹ Posle ovog grubog i shematskog izlaganja dela izvanrednog poglavlja o oblicima seksuacije u knjizi *Read My Desire* Kopjekove, moramo se vratiti našoj matrici čudovišta da bi prihvatili posledice jednog takvog homolognog pozicioniranja.

Teza treća: Slično Lakanovom pozicioniranju nepostojanja žene, mogli bismo govoriti i o nepostojanju matrice čudovišta. Ako (matrica) čudovišta ne postoji, to je stoga što ju je nemoguće pretopiti. Matrica čudovišta ne može se stvoriti pošto je potpuno razotkrivanje njenih uslova aktuelno neizvodivo. Naša koncepcija (matrice) čudovišta ne može prekoračiti te granice te mi, stoga, ne možemo stvoriti pojam matrice u celini.²²

Egzistencija (matrice) čudovišta se ne samo poriče; ona je neprihvatljiva i kao normativni i ekskluzivni pojam; naprotiv, lakanovsko stanovište tvrdi da se jedino odbijanjem da se porekne ili potvrdi njena egzistencija normativno i ekskluzivno mišljenje može izbeći. To će reći, jedino priznavanjem da pojam (matrice) čudovišta ne može postojati, da je strukturalno nemoguć u okvirima simboličkog poretka, može se dovesti u pitanje svaka istorijska konstrukcija te matrice. Dok je god moguće pokazati da svet ili (matrica) čudovišta ne mogu formirati celinu, univerzum, mogućnost prosuđivanja da li nas ove pojave ili označitelji obavestavaju o stvarnosti zavisnoj od nas, nestaje. Ključno je shvatiti da je (matrica) čudovišta posledica a ne uzrok nefunkcionisanja negacije. To je pogreška granice, a ne uzrok pogreške.²³ Obavezni smo da priznamo da je (matrica) čudovišta zaista proizvod simboličkog.

Leva, muška strana: dinamička pogreška i zapadnoevropska »matrica društvenog taloga«

Dok se i teza i antiteza matematičkih antinomija smatraju neistinitim jer nelegitimno tvrde da svet postoji, Kant i tezu i antitezu dinamičkih antinomija smatra istinitim. U prvom slučaju, misli se da je sukob između dve propozicije nerešiv (pošto iznose kontradiktorne tvrdnje o istom objektu); u slučaju dinamičke pogreške sukob se razrešava tvrdjenjem da dva iskaza nisu međusobno kontradiktorna. Teza dinamičke antinomije po Kantu glasi: kauzalnost po zakonima prirode nije jedina kauzalnost koja deluje u stvaranju sveta. I kauzalnost slobode nužna je za potpuno objašnjenje ove pojave. Kantovska antiteza dinamičke antinomije, odnosno pogreške je: sloboda ne postoji, sve na svetu događa se isključivo po zakonima prirode.

Kant kaže da je antiteza dinamičke antinomije istinita, baš kao što i Lakan potvrđuje postojanje muškog univerzuma. Pošto se u slučaju žene postojanje univerzuma smatra nemogućim jer se ne može naći granica u lancu označitelja, logično bi bilo pretpostaviti da formiranje svega na muškoj strani zapravo zavisi od postavljanja neke granice.

²⁰ *Ibid.*, str. 225

²¹ *Ibid.*, str. 226

²² *Ibid.*, str. 221

²³ *Ibid.*, str. 226

Štaviše, prelaz sa ženske na mušku stranu je oduzimanje. Po Kantu, teza i antiteza matematičke pogreške govore previše. Na dinamičkoj strani taj višak je oduzet, i upravo to oduzimanje uspostavlja granicu. To znači da će se na ovoj strani uvek govoriti premalo. /Dakle/ Nepotpunost na dinamičkoj i nekonzistentnost na matematičkoj strani.

Pored toga, po Kopjecovoj, pitanje egzistencije koje uzrokuje konflikt na ženskoj strani na muškoj je prigušen zato što je upravo egzistencija – ili postojanje – oduzeto iz univerzuma koji ovde nastaje. Kant nas je učio da ako neko hoće da kaže da čovek postoji, on ne treba apsolutno ništa da doda tom čoveku, ili pojmu čoveka. Tako bismo mogli ustvrditi da tom pojmu ništa ne nedostaje. A ipak, on ne uključuje postojanje, i u tom smislu je neadekvatan.

Opet, dve pogreške ili oblika seksuacije po Lakanu sastoje se u sledećem: ženu i muškarca ne treba tretirati simetrično niti ih shvatati kao komplementarne. Jedna kategorija ne upotpunjuje, niti nadomeštava ono što nedostaje drugoj. Univerzum žena je prosto nemoguć, a univerzum muškaraca moguć samo pod uslovom da iz njega nešto oduzmemo. Tako, po Kopjecovoj, univerzum muškaraca počiva na paradoksalnoj zabrani: ne uključuj sve u svoj univerzum! Seksualni odnos ne uspeva iz dva razloga: nemoguć je i zabranjen je. I zato nikada nećemo dostići celinu.

Da rekapitulizujemo: najlakše bi bilo kazati da kao istočnoevropska matrica čudovišta, ni zapadnoevropska matrica društvenog taloga ne postoji. Međutim na levoj strani, homolognoj lakanovskoj tabeli seksuacije, lako je lociramo. Kant nas je učio da ako neko hoće da kaže da zapadnoevropska matrica društvenog taloga postoji, on apsolutno ništa ne treba da doda pojmu zapadnoevropske matrice društvenog taloga. Umesto da definišemo univerzum muškaraca kao nadopunjen univerzumom žena možemo, oslanjajući se na Lakana, definisati zapadnoevropsku matricu društvenog taloga kao zabranu konstrukcije univerzuma, a matricu čudovišta kao nemogućnost da se to uradi.

Otud zaključujem:

Zapadnoevropska matrica društvenog taloga postoji; matrica čudovišta ne postoji. To zbog toga što su, kako sam pokazala u prvom delu ovog oglada, istočni Evropljani shvaćeni kao govna subjekti u pravom smislu te reči; subjekt i nije ništa drugo do ime podele u čistoj formi. Otud na desnoj strani, strani matematičke pogreške, imamo subjekt u najčistijem obliku.

Kad Lakan tvrdi da istina ima strukturu fikcije, da je ne-sve i da joj manjka struktura totaliteta, on osvetljava činjenicu da u ta dva momenta (fikciji i nedostatku totaliteta) istina dotiče stvarno. Istočnoevropska matrica čudovišta ima status ne-svega i strukturu fikcije upravo zato što jeste deo poretka Realnog. Zato ne iznenađuje da teoretičari govore o Istočnoj Evropi kao generatoru umetničkih i kulturnih koncepata povezanih s traumatskim Realnim (Peter Weibel, recimo). Iz pozicioniranja dveju matrica nalik formulama seksualne različitosti možemo naučiti da se u postkomunizmu kroz površinu dela pojavljuje neka vrsta traumatične realnosti.

Nije crveno, to je krv, jedan je nedeljivi postkomunistički ostatak koji je (još?) nemoguće reintegrirati u globalni (medijski) svet.

(S engleskog prevela: Vera Vukelić)